

چرا پیام حضرت زینب اثر بخش بود

مجالس سوگواری حضرت زینب به مثابه نهاد و ابزار تبلیغاتی مؤثری در بیدارگری مسلمانان غافل تا آنجا ادامه یافت که برخی قبایل و عشایر در فکر قیام و خون خواهی حسین (ع) برآمدند.

مجالس سوگواری حضرت زینب به مثابه نهاد و ابزار تبلیغاتی مؤثری در بیدارگری مسلمانان غافل تا آنجا ادامه یافت که برخی قبایل و عشایر در فکر قیام و خون خواهی حسین (ع) برآمدند.

به گزارش خبرنگار مهر، تبلیغ به عنوان کوششی سازنده در گستره ادیان، همواره مورد توجه پیامبران الهی و پیروان آنان بوده است. قرآن کریم اهمیت تبلیغ را در دعوت بشریت به هدف خلقت و اجتناب از کفر و طاغوت دانسته است. امام حسین (ع) با توجه به رسالت عظیم خود در هدایت بشر به عنوان امام جامعه، دعوت خود را از راه قیام آغاز کرده و با شهادت خود و اسارت اهل بیت (ع) بهترین شیوه ابلاغ دین را در آن زمان بکار بردند (مروت، طیبه، قدس، ۱۳۸۲) بخش اول این یادداشت، پیش از این با عنوان تاملی در شیوه های اقناعی و بیدارگری زینب(س)، بزرگ مبلغ قیام عاشورا منتشر شده بود، هم اکنون بخش دوم آن را می خوانید:

شیوه های تبلیغی اثر بخش پیام زینب

شناختن شیوه های تبلیغ و به کارگیری ابزارهای مفید و لازم برای يك مبلغ امری ضروری و اجتناب ناپذیر است. پرداختن به امر تبلیغ بدون اطلاعات مفید و عدم به کارگیری شیوه های لازم و فراهم نمودن ساز و کارهای مناسب، نه تنها نتیجه مثبتی نخواهد داشت، بلکه ممکن است در اثر بی توجهی، لطمه های جبران ناپذیری به اعتقادات و باورهای مخاطبان وارد آید. پیامبر اکرم (ص) فرمود: « من امر بمعروف فلیکن امره ذلك بمعروف » هر کس مردم را به کارهای نیک بخواند باید با شیوه نیکو آن را انجام دهد[۱]. در این گفتار، برخی روش ها و شیوه های مؤثر و کارآمد تبلیغی را که زینب (ع) پس از واقعه عاشورا به بهترین وجه ممکن در زمان اسارت از طریق خطبه ها و مریه های آتشین و جانگذاز به خدمت گرفت به اختصار اشاره می شود.

بهره گیری از تحریک عواطف مخاطبان

گاهی ممکن است يك مبلغ برای تحت تأثیر قرار دادن مخاطبان خود از شیوه تحریک عواطف برای بیدار کردن وجدان های خفته کمک بگیرد. خداوند متعال در قرآن از این روش برای دور نمودن انسان ها از گناه استفاده نموده و برای بیدار نمودن وجدان های خفته مخاطبین خویش، انگیزه های فطری آنان را به کار می گیرد و با طرح سؤالات عاطفه بر انگیز سعی در هدایت و تلطیف قلب و روح آنان دارد. مبلغ موفق، از این شیوه بهره گرفته و افراد را تحت تأثیر قرار می دهد. او در شرایطی که روح شنوندگان خود را با طرح سؤالات و نکات عاطفی و احساس برانگیز آماده پذیرش سخنان خود نموده است، به نحو شایسته ای در وجود آنان رسوخ کرده و برتأثیر سخن خود می افزاید. این روش در حماسه عاشورا از جایگاه ویژه ای برخوردار است تا جایی که نام حسین علیه السلام، زینب(س)، عاشورا، کربلا و سایر واژه های مقدس پس از آن واقعه، در هر مکانی عاطفه ها و احساسات مقدس را برانگیخته و مایه رشد، بقاء و هدایت آنان شده است. حضرت زینب (س) در موارد متعددی از تحریک عواطف در رساندن پیام عاشورا بهره می گرفت. در آخرین لحظات عمر امام حسین (ع)، زینب (ع) از خیمه ها بیرون آمد و متوجه گردید که امام را به شهادت می رسانند و عمر بن سعد در نزدیکی گودال قتلگاه ایستاده و به این منظره رقت بار و غم انگیز... نظاره می کند. آن حضرت به آن ملعون نهیب زده و وجدان خفته او را مخاطب قرار می دهد و می فرماید:

« ۱ یقتل اباعبدا... و انت تنظر الیه » ای عمر بن سعد! آیا ابا عبدا... را می کشند و تو تماشا می کنی؟ این سخن حضرت به عنوان مبلغ حماسه عاشورا چنان قاطع و کوبنده بود که برای لحظاتی دل سنگ دشمن را تکان داد و دقایقی وجدان خفته عمر سعد را متأثر نمود تا جایی که اشک بر گونه هایش جاری شد. او از شدت شرمندگی صورت خود را از حضرت زینب (ع) مخفی نمود. آن گاه ایشان با جمله ای دیگر خطاب به لشکریان حاضر در صحنه گفت: "و یلکم اما فیکم مسلم"؟ وای بر شما! آیا در میان شما يك مسلمان نیست؟ این کلمات سوزناک و عاطفه برانگیز چنان مؤثر بود که ثمرات آن در سال های بعد نمایان شد و تا به امروز انسان های بیدار و با وجدان را تحت تأثیر قرار داده و به اهداف عاشورا متوجه می سازد[۲].

استفاده از سوال معکوس

استفاده از سوال معکوس برای ایجاد انگیزه و تحریک عواطف با تأکید شدید از دیگر جلوه های تبلیغی و ازمصادیق شیوه های احساس برانگیز است؛ آنجا که در خطبه ای می فرماید: "اتبکون نتحبون! ای وا... فابکو کثیراً وضحکوا قليلاً فلقد ذهبتم بعارها و

شنارها ولن ترحضوا بغسل بعدها ابدأ" تأثیر روانی و عاطفی این سخنان به قدری بوده که راوی (خزیم اسدی) می‌گوید: « به خدا سوگند مردم را در آن روز دیدم که حیران و سرگردان می‌گریستند و دست‌هایشان را بر دهان می‌گذاشتند و انگشت می‌گزیدند...» شیوه‌های حضرت زینب (س) به جهت تأثیرگذاری و به موقع بودن در ابلاغ پیام قابل توجه است؛ اما آنچه در خور تأمل بیشتری است "حق محوری" در ابلاغ پیام در عین برانگیزاندگی کلام است (مروت، ۱۳۸۲)؛ و بی‌تردید کمتر مبلغ و بیدارگریست که در بیان واقعیات، آن گونه که عینیت یافته، از مسیر حق گویی خارج نشود؛ حتی اگر تهییج و برانگیزاندگی کلامش موجب بیداری عده‌ای دیگری از غافلان و شاهدان چنین واقعه دردناکی بشود.

مخاطب شناسی زینب

مطالعه و مذاقه در خطبه‌ای ایراد شده توسط آن حضرت گویای این واقعیت است که ایشان از یک مخاطب شناسی مثال زدنی برخوردار بوده‌اند و با مروری بر حوادث ناگوار تاریخی پیش از آن، کمتر روایت گری، این گونه موفق به تهییج عواطف مخاطبان و اثر گذاری بر آنان شده است و این مهم جز با شناخت و درک عمیق روحیات و خلیات مخاطبان امکان پذیر نمی‌باشد.

اگر گفتگوهای ایشان را با مردم کوچه و بازار مقایسه کنید و یا خطبه‌ای که ایشان در مقابل حاکم جائر، ابن زیاد ایراد نموده اند را با خطبه‌ای که در برابر یزید، یک فرد فاسد و دست‌نشانده بیان داشتند مطابقت دهید به وضوح تفاوت‌هایی را در بکارگیری الفاظ و کلام می‌توان تشخیص داد. آن بزرگوار به خوبی آگاه بودند زمانی که با مردم صحبت می‌کند باید روی چه نکاتی تأکید کند و زمانی که در برابر فاسقان زمانه ظاهر می‌شود از چه الفاظ و تعابیری برای عبرت آموزی و تنبیه آنان استفاده نماید و زینب (س) همچون کسی که به خوبی روانشناسی مخاطبان را می‌شناسد، وقتی که در برابر بانوان، مردان و کودکان قرار می‌گیرد متناسب نوع افراد و مقتضیات زمان از ادبیات متفاوتی استفاده می‌کند و همواره سابقه تاریخی، فکری و فرهنگی کوفه را با شام به گونه‌ای متفاوت و مختص به خود در نظر می‌گیرد. آن زمان که با مردم سخن می‌گوید کلامش ملامت‌گر، و هنگام ایراد خطبه و صحبت با قدرتمندان و متجاوزان به حریم ولایت، زبان تهدید را بکار می‌گیرد (فرهمند، ۱۳۸۴).

نحوه بکارگیری و چیدمان الفاظ و عبارات در کلام و خطبه آن حضرت، علاوه بر نمایان ساختن فصاحت، بلاغت و توانمندی علمی ایشان، حکایت از شناخت عمیق آن بانوی عالمه از نوع مخاطب و مقتضیات زمان و مکان است. استفاده از واژه « یابن الطلقاء» خطاب به یزید از جمله مصادیق بارز در مخاطب شناسی اوست.

مقدمه چینی و آماده کردن مخاطبان

هر سخنور زبر دست و مطلع به خوبی می‌داند که برای آن که کلام و پیامش در مخاطبان موثر افتد، می‌بایست قبل از آغاز و طرح موضوع اصلی سخنرانی، زمینه مناسبی را با هدف آماده سازی مخاطبان فراهم کند تا امکان نفوذ پیام و کلامش، مطابق انتظار فراهم شود.

برای القاء و نفوذ کلام، فراهم نمودن زمینه‌های لازم و بیان مطالبی با مقدمه چینی لازم، نقش بسیار مهمی در نفوذ سخنان یک مبلغ در دل مخاطب خویش دارد. این عمل سبب می‌شود که گفته‌های مبلغ با جذابیت بیشتری در دل شنونده بنشیند. بسیاری از نکات مهم را که به سادگی نمی‌توان آنها را بیان کرد، می‌توان با زمینه سازی مناسبی و به طور شیوا و دل انگیز به گوش مستمع رساند. در فرهنگ عاشورا برای بیداری مردم غفلت زده، از این شیوه استفاده شده است. حضرت زینب در خطبه‌های روشنگرانه خود درکوفه و شام آن چنان به این مهم عنایت می‌نمودند که بعد از اتمام سخنرانی، مردمی که قبل از ایراد خطبه، او و همراهانش را به عنوان اسرای خارجی و دشمنان خویش می‌پنداشتند، بعد از ایراد خطبه، حقیقت را فهمیده، صدای ناله و گریه بلند می‌کردند تا جایی که یزید در آستانه تهدید به سقوط قرار می‌گرفت. آن حضرت بعد از حمد و ثنای پروردگار و درود و تحیت بر پیامبر خدا، ابتدا به طور خلاصه نکات قابل توجهی در بی‌وفایی دنیا و گذشت زمان و عمر انسان‌ها و ثمر نداشتن پشیمانی بعد از فوت وقت ابراز می‌داشتند؛ سپس سابقه درخشان خاندان پیامبر را شرح و حقیقت حادثه عاشورا را که تا آن زمان، از نظر مردم مخفی نگاه داشته شده بود، برای آنان بیان می‌کرد تا به این طریق با تحریک عواطف و احساسات جمعیت حاضر، قلب‌ها را به سوی خویش جذب نموده و نتیجه مطلوب را بدست آورد[۳].

فصاحت و بلاغت در زبان تبلیغ

ابلاغ پیام تبلیغ با زبان قابل فهم و درک برای مخاطب مورد نظر یک اصل اساسی در میزان اثر بخشی پیام تبلیغی محسوب می‌شود. زبان تبلیغ باید جذاب، گیرا و متناسب شرایط و روحیات گیرنده پیام باشد... هسته اصلی پیام که همان « معنی» است باید با زبان توانایی تبلیغ، قدرت نفوذ در ذهن و فکر مخاطب را پیدا کند. بنابراین نوع الفاظ و واژگان و نحوه بکارگیری آنها در غالب یک پیام اثر بخش به مخاطبان بسیار تعیین کننده و اساسی است. مبلغ باید با زبان قابل درک و فهم برای مخاطب سخن

بگوید. واژه‌های ملموس به کار برد تا بتواند با مخاطب ارتباط برقرار کند و پیام تبلیغی خود را منعکس نماید (سید محسنی، ۱۳۸۱: ۶، نقل به مضمون).

از ویژگی‌های بارز در کلام زینب بلاغت، فصاحت و صلابت در گفتار بود که بسیار به بیان امیر مؤمنان (ع) شباهت داشت و چه عمیق و تأثیر گذار بر دل و جان مردمان غافل و حتی حاکمان زور و تزویر می‌نشست تا جایی که از بیم به خطر افتادن حکومت و یا جان ناپاک خویش به وحشت می‌افتادند. خطبه‌های فصیح و رسای آن بزرگوار با مضامین بالایی اعتقادی، چهره واقعی کوفیان را آشکار می‌کرد. بشیر بن خذیم اسدی می‌گوید: «در آن روز به زینب (س) دختر علی (ع) نگرستم؛ زیرا هرگز زنی را سخنگوتر و زبان‌آورتر از او ندیدم، گویا با زبان پدرش امیر مؤمنان (ع) سخن می‌گفت». در هر یک از خطبه‌های آتشین زینب این ویژگی‌های سخن‌وری و ضروری در نفوذ پیام، همچون خطبه‌های جانشوز علی (ع) مشهود و بارز است (فرهمنده، ۱۳۸۴). در نقل‌های تاریخی آمده است که وقتی آن حضرت در کوفه شروع به صحبت می‌کردند مردم می‌گفتند که گویا قبلاً آن را شنیده‌ایم. خطبه‌های ایشان چه در فصاحت و بلاغت، شیوایی و قدرت و استحکام آن و چه در محتوا و عمق معنا، یادآور خطبه‌های حضرت امیر (ع) بود و لذا می‌توان دریافت که سخن‌وری را در مکتب پدر و محیط تربیتی خانواده فرا گرفته است (همان)؛ و این گونه کلام نافذ زینب، دوستداران اهل بیت را منقلب و دشمنان و ظالمان به خاندان پیامبر را به هنگام خطابه تا آنجا متزلزل و مغبون می‌کند که انگشت ندامت بر دهان می‌گزند و اشک حسرت بر گونه‌هایشان جاری می‌شود.

یادآوری و تکرار عظمت خاندان رسول (ص) و انزار خاندان یزید

زینب علیه السلام در هر منزل قبل از خواندن خطبه، پیامبر و اهل بیتش را به بزرگی یاد می‌نمود و در مقابل خاندان بنی‌امیه و یزید را با استخدام الفاظ و عبارات فصیح و رسا به کرات مورد نکوهش و سرزنش قرار می‌داد و از فرجام این عمل شنیع، آنان را بیمناک می‌کرد. آنجا که می‌فرمود: "امن العدل یا بن الطلقاء..." و یا در عبارت دیگر می‌فرماید: "و کیف ترتجی مراقبه من لفظ قوه اکباد الازکیاء و نسبت لحمه بدما الشهداء" (مروت، ۱۳۸۲).

در بیان عظمت خاندان حضرت رسول (ص) و مظلومیت امام حسین (ع) نیز می‌فرمود: «منتحیاً علی ثنایا ابي عبدا... سید شباب اهل الجنة» یادآوری وعده عذاب الهی در روز قیامت، سرافکنندگی یزید در پیشگاه رسول خدا و انتقام حق تعالی از او، از جمله نکات مهمی بود که در این خطبه به چشم می‌خورد. آنچه که باعث شد تا یزید ملعون در آن لحظه ابراز پشیمانی کند، ندامت از عمل خود نبود، بلکه اعلام شکست او در جنگ روانی علیه اهل بیت بوده است (همان)؛ و در این میان هوشمندی و نقش هشدار دهنده زینب در مواجهه خردمندانه و شجاعانه با خلفای جور بسیار قابل تأمل و پند آموز است؛ و شاید از همین روست که یادآوری به موقع جایگاه و منزلت خاندان رسول به مثابه شیوه‌ای بیدارگرانه به کرات از سوی ایشان مورد استفاده قرار گرفته است.

ارتباط رو در رو در مناظرات و مجالس

ارتباط مستقیم ارتباطی است که بدون واسطه بین شخص پیام‌دهنده و شخص پیام‌گیرنده ایجاد می‌شود. در این نوع ارتباط، طرفین به نوبت نقش خود را تغییر می‌دهند و هر کدام به نوبت در جایگاه پیام‌گیرنده و پیام‌دهنده قرار می‌گیرند (معمدنژاد، ۱۳۸۳: ۴۷).

آنچه در جلسات مناظره زینب در شام و کوفه موجب اثر بخشی بیشتری گردید ارتباط رو در رو و معطوف به هدف بود؛ ارتباطی که با هدفی خاص، از پیش تعیین شده و برخوردار از برنامه‌ای مدون است (ساروخانی، ۱۳۶۸: ۱۸)؛ و برخلاف برخی اقوال ارتباط‌های مستقیم آن حضرت و مواجهه با حاکمان ستمگری چون ابن زیاد و یزید ارتباط احساس برانگیز با هدف انتقال احساس و عواطف و صرفاً برانگیزاننده نبوده است؛ بلکه اهداف متعالی‌تری را در برداشته است؛ اهدافی که در مواجهه مستقیم و چهره به چهره ظالم و مظلوم و در قالب مناظراتی تهدید آمیز و سرزنش‌گر محقق می‌یافت.

بی‌شک، یکی از رموز موفقیت زینب (ع)، در دفاع از جایگاه معنوی اهل بیت (ع) و سست نمودن پایگاه فکری بنی‌امیه خطبه‌هایی بود که آن حضرت در مسجد کوفه و عمارت شام بین دختر علی (ع) و ابن زیاد و یزید به طور مستقیم و چهره در چهره رخ داد.

استدلال‌های قوی و بیانات متین عقلیه بنی‌هاشم، چهره عیب‌دا... را مخدوش و جایگاه عظیم حق را بر همکار آشکار ساخت. نقطه عطف این گونه مناظرات مستقیم پیام‌رسان کربلا در مجالس فاسقان، امکان بیان دیدگاه و اندیشه‌های عمیق آن حضرت در رابطه با مصیبت وارده و نقش تأثیر گذار آن در تربیت انسان‌هایی است که زرق و برق دنیای مادی آنان را از مسیر حق و سبیل نجات گمراه ساخته است (مروت، ۱۳۸۲). نکته قابل تأمل در این نوع ارتباط آنکه، شیرزنی با زبان علی در کام می‌باید تا

در برابر سلطه حاکم جور و جو خفقان سرشار از نیرنگ، تزویر و ریا دستگاه بني امیه، بیدرنگ در برابر گستاخی‌ها و عبارات تحقیر برانگیز پاسخی دندان شکن دهد؛ همچون آن جا که عبید... با مقصد خوار شمردن اهل بیت گفت: "دیدي خدا با خاندانت چه کرد؟" که آن حضرت نیز در پاسخ بی تأملی فرمود: "ما رايت الاجمیل" ... صلابت و استقامت آن بزرگوار جنبه عملی دیدگاه ایشان را نسبت به مصائب بیان می‌دارد. گفت و گوهای مستقیم و رو در روی ایشان با اهل مدینه، مصر و شام نیز فرصت مغتنمی برای شیرزنی چون او بود که به بیان فلسفه قیام حسینی و دعوت به مقاومت در برابر حکومت غاصب بپردازد (همان).

بر پائي مجالس سوگواري

از جمله شیوه‌های دیگر اثر بخش تبلیغ دینی زینب (ع) بعد از آن واقعه عاشورا، بر پائي مجالس سوگواري و نوحه سرایی در مدینه و حرم مطهر نبوی بود. این اقدام چنان بر والی مدینه سخت آمد که طی نامه‌ای به یزید، او را از اقدامات فرهنگی آن حضرت آگاه نمود، و خواستار ارایه راهکاری از سوی یزید شد. آنچه در این ارتباط قابل تأمل و توجه است، اذعان والی مدینه به عقل، سخنوری و دانش آن عالمه (ص) و تأثیر بخشی فوق العاده کلام اوست. هشدار والی مدینه به یزید، از احتمال وقوع قیامی دیگر به رهبری زینب (س) و هوادارانش برای خون خواهی حسین(ع) موجب شد که یزید دستور به جدایی ایشان و تبعید صادر کند.

مجالس سوگواري حضرت زینب به مثابه نهاد و ابزار تبلیغاتی مؤثری در بیدارگری مسلمانان غافل تا آنجا ادامه یافت که برخی قبایل و عشایر که در معرض بیدارگری های وی قرار گرفتند در فکر قیام و خون خواهی حسین (ع) برآمدند. جلوه های دیگر تبلیغی آن بزرگوار از طریق وعظ و خطابه و ندبه حتی در تبعید به مصر نیز دستگاه امویان را به لرزه و مخاطره می‌انداخت و از این طریق نیز پیام عاشورا در قالب يك انقلاب و خیزش فرهنگی ممتاز، مخاطبان و افکار عمومی را به حماسه ای در جهت خون خواهی حسین(ع) تهییج ساخت.

نتیجه گیری

زینب کبری (س) از جمله شخصیت های نمونه و منحصر به فردی است که مادر گیتی از آوردن امثال آن چهره فروزنده ناتوان است؛ ولی مسئولیت پیام رسانی و ابلاغ رسالت حسین(ع) به قدری خطیر و بزرگ است که حتی شخصیت قدسی آن بزرگوار نیز نیازمند آمادگی قبلی و تربیتی ویژه بود. تحمل رنج و مصائب بسیار قبل از واقعه عاشورا و قرار گرفتن در خانواده‌ای که زن به اندازه مرد ظرفیت درک، تشخیص وظیفه و عمل به آن را بر دوش می‌کشد از او شخصیتی جامع و استوار ساخت تا از عهده ابلاغ رسالت سنگین امام زمان خویش به شایستگی برآید. امانتی که تنها در سایه شخصیت خود ساخته و اسطوره‌ای او می‌توانست به سرمنزل مقصود رسد؛ و این میسر نمی‌شد چنانچه آن بانوی عالمه از ابزار و شیوه‌های اثر بخش ابلاغ پیام به خوبی آگاهی نمی‌داشت؛ و بدین سان حضرت زینب رسالت سنگین پیام رسانی نهضت عاشورا را به نیکوترین وجه به سرانجام رسانید.

بنابراین، حرکت آن حضرت در به ثمر رساندن پیام عاشورا، برآیند شناخت عمیق دینی، جامعه شناسی، مخاطب شناسی، ارتباط شناسی و روانشناسی دقیق است که به زعم نگارنده این سطور، عواملی چون وجوه شخصیتی و ویژه پیام رسان عاشورا به عنوان منبع موثق و معتبر و نیز ابزار و شیوه‌های خاص بکار گرفته شده برای ابلاغ پیامش به مثابه راهبردهایی با کارکردهای تأثیر برانگیز از جایگاه و اهمیت زیادی برخوردار است. در اثبات این ادعا نیز کافی است نظری به تاریخ افکند تا ساری و جاری بودن اثرات آن پیام خونین و رسا را در طی نسل‌های متوالی مشاهده کرد؛ به گونه‌ای که آن شعله‌ای که به زعم دشمنان سیه دل می‌رفت تا به خاموشی گراید به آتشی مبدل گردید که همواره در سینه اهل بیت و حتی ابناء حق جوی بشر، پیوسته فروزان است؛ و این همه میسر نمی‌شد اگر در کربلا پیام رسانی آگاه به زمان و مکان، شجاع، صدیق و عالمه ای چون زینب نبود.

یادداشت از محمد مهدی فتوره چی، دکترای اطلاعات و ارتباطات اجتماعی، پژوهشگر ارتباطات و مدیر بخش مطالعات رسانه و فرهنگ موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران (mmfatorehchi@yahoo.fr)

منابع و مأخذ

- ساروخانی، باقر، "جامعه شناسی ارتباطات"، چاپ دوم، مؤسسه اطلاعات، ۱۳۶۸.

- معتمد نژاد، کاظم، "وسایل ارتباط جمعی"، چاپ چهارم، راین گرافیک، ۱۳۸۳.

- راحمي پور، فتانه، "براي تحمل اين مصيبت زني چون زينب مي بايد"، كيهان، ۱۳۸۳.
- فرهنگند، فهيمه، "حضرت زينب (س) پرستار روح، ايمان و اندیشه انسان در تمامي اعصار است"، قدس، ۱۳۸۴.
- سيد محسني، سيد شهاب، "تبليغات، مخاطب پژوهي و اثر بخشي"، هنر هشتم، شماره ۲۶، تابستان ۱۳۸۱
-، "راز جاودانگي، انگاره هاي مختلف در تحليل تاريخي قيام عاشورا"، جام جم، ۱۳۸۲.
- حاجيان، زهرا، "حضرت زينب(س) منادي بزرگ حقيقت"، خراسان، ۱۳۸۲.
- مروت، طيبه، "حضرت زينب(س) پايه گذار انقلاب فرهنگي"، قدس، ۱۳۸۲.
- حاتمي، افسانه، "برترين اسوه شكيبائي"، رسالت، ۱۳۸۳.
-، "عاشورا و نقش بي همتاي زينب(س)، هوشمند، شماره ۳۴.
- شيوه هاي تبليغ در فرهنگ عاشور

<http://www.tebvan.net/monasebat/۸۲/html/moharam-shiveh.html>

- پيام آوران عاشورا

<http://www.khamenei.ir/fa/views/ashore/ashora۱۱jsp>

- زينب كبري(س) شاه بيت غزل عشق و عرفان

<http://www.zeinabekobra.com/maghalat/onlain.htm>

- حديث عشق دو باب است

<http://www.pashtu.irim/hazrat/۲۰zainab.html>

- رساندن پيام

<http://www.ashoura.com/index۲/maghalat/۶/۳.htm>

<http://www.tebvan.net> [۱]

<http://www.tebvan.net> [۲]

<http://www.tebvan.net> [۳]